VOYAGA YETMAGANLAR O‘RTASIDA NAZORATSIZLIK VA HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASINI TASHKIL ETISH: HUQUQIY-KRIMINOLOGIK TAHLIL

Qo‘chqarova Sarvinoz Vahob qizi
Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani IIB JXX HPB
Voyaga yetmaganlar masalalari bo‘yicha inspektor-psixolog, katta leytenant

Annotatsiya. Maqolada voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklar profilaktikasi tushunchasining huquqiy-kriminologik mazmuni, uning zamonaviy holati va rivojlanish tendentsiyalari tahlil qilinadi. Nazoratsizlikka olib keluvchi ijtimoiy, oilaviy va raqamli omillar, shuningdek profilaktika inspektorlari, mahalla instituti va ijtimoiy reabilitatsiya markazlarining ushbu sohadagi faoliyati yoritiladi. Voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: voyaga yetmaganlar, nazoratsizlik, qarovsizlik, huquqbuzarlik profilaktikasi, profilaktika inspektori, mahalla instituti, ijtimoiy reabilitatsiya, oilaviy determinantlar, raqamli muhit, yuvenal kriminologiya, ijtimoiylashuv, bolalar huquqlari.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОФИЛАКТИКИ БЕЗНАДЗОРНОСТИ И ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ: ПРАВОВОЙ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация. В статье анализируется правовое и криминологическое содержание понятия профилактики безнадзорности и правонарушений среди несовершеннолетних, его современное состояние и тенденции развития. Освещаются социальные, семейные и цифровые факторы, приводящие к безнадзорности, а также деятельность инспекторов профилактики, института махалли и центров социальной реабилитации в этой сфере. Разрабатываются научно-практические предложения по совершенствованию системы профилактики правонарушений среди несовершеннолетних.

Ключевые слова: несовершеннолетние, безнадзорность, беспризорность, профилактика правонарушений, инспектор профилактики, институт махалли, социальная реабилитация, семейные детерминанты, цифровая среда, ювенальная криминология, социализация, права детей.

ORGANIZING THE PREVENTION OF NEGLECT AND OFFENSES AMONG MINORS: A LEGAL AND CRIMINOLOGICAL ANALYSIS

Abstract. The article analyzes the legal and criminological content of the concept of preventing neglect and offenses among minors, its current state, and development trends. It examines the social, family, and digital factors leading to neglect, as well as the activities of prevention inspectors, the mahalla institution, and social rehabilitation centers in this field. Scientific and practical proposals are developed for improving the system of preventing offenses among minors.

Keywords: minors, neglect, lack of supervision, offense prevention, prevention inspector, mahalla institution, social rehabilitation, family determinants, digital environment, juvenile criminology, socialization, children's rights.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотлар натижасида умумий жиноятчилик даражасининг пасайиш тенденцияси кузатилмоқда, бироқ бу ижобий динамика вояга етмаганлар жиноятчилиги йўналишида ҳали барқарор эмас. Ички ишлар вазирлиги маълумотларига кўра, 2026 йилнинг биринчи ярим йиллигида ёшлар содир этган жиноятлар сони ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 25 фоизга камайган бўлса-да, вояга етмаганлар иштирокидаги жиноятлар 4,5 фоизга ортиб, 907 тани ташкил этган [3]. Мазкур ҳолат вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тизимини илмий асосда қайта таҳлил қилиш ва такомиллаштиришни долзарб вазифага айлантирмоқда.

Қонунчиликка кўра, вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси — вояга етмаганларнинг назоратсизлиги, қаровсизлигига, улар томонидан ҳуқуқбузарликлар ёки бошқа ғайриижтимоий хатти-ҳаракатлар содир этилишига имкон берадиган сабаблар ва шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этишга қаратилган ҳуқуқий, ижтимоий, тарбиявий ва бошқа тадбирлар мажмуидан иборат [1]. Ушбу таъриф профилактика фаолиятининг нафақат репрессив, балки, аввало, огоҳлантирувчи ва ижтимоий-тарбиявий хусусиятга эга эканини кўрсатади.

Криминологик нуқтаи назардан, назоратсизликнинг вужудга келишида бир нечта ўзаро боғлиқ омиллар роль ўйнайди. Уларнинг энг муҳими — оилавий муҳитнинг бузилиши, ота-она назоратининг сусайиши ва болалар тарбиясига етарлича эътибор қаратилмаслигидир. Криминология тадқиқот институти томонидан ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, муаммоли оилаларни ўз вақтида аниқлаш ва уларни манзилли рўйхатга олиш борасидаги ишлар баъзан етарли даражада тизимли эмас [6]. Натижада, оилавий низолар, ота-онанинг узоқ вақт четда бўлиши ёки уларнинг тарбиявий вазифаларини бажармаслиги вояга етмаганнинг кўчада, назоратсиз муҳитда қолишига олиб келади.

Сўнгги йилларда назоратсизликнинг анъанавий шаклларига қўшимча равишда янги — рақамли омил ҳам шаклланмоқда. Ўзбекистонда интернетдан фойдаланувчилар сони аҳолининг 97,3 фоизига етган [4], бу эса вояга етмаганларнинг катта қисми учун рақамли муҳит кундалик ҳаётнинг ажралмас қисмига айланганини англатади. Ота-она назорати жисмоний маконда таъминланган тақдирда ҳам, бола интернет орқали зарарли контент, номаълум шахслар билан мулоқот ёки ноқонуний фаолиятга жалб қилиниши мумкин. Шу боис назоратсизлик тушунчасини фақат “кўчадаги назоратсизлик” сифатида эмас, балки “рақамли назоратсизлик”ни ҳам қамраб олувчи кенгроқ категория сифатида қайта баҳолаш зарурати туғилмоқда.

Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи субъектлар тизимига профилактика инспекторлари, болалар масалалари бўйича комиссиялар, мактаблардаги ижтимоий педагог ва психологлар, маҳалла фаоллари ҳамда ижтимоий реабилитация марказлари киради. Уларнинг ҳар бири ўз ваколатлари доирасида хавф гуруҳидаги оилалар ва болаларни аниқлаш, улар билан профилактик суҳбатлар ўтказиш ҳамда зарур ҳолларда ижтимоий реабилитация чораларини қўллаш вазифасини бажаради.

Шу билан бирга, мазкур субъектлар ўртасидаги ахборот алмашинуви ҳамон етарли даражада автоматлаштирилмаган. Мактаб, маҳалла ва ички ишлар органлари томонидан тўпланган маълумотлар кўпинча алоҳида-алоҳида юритилади, бу эса хавф гуруҳидаги болани эрта аниқлаш имкониятини чеклайди. Бундан ташқари, назоратсизлик ҳолатларининг катта қисми расмий равишда қайд этилмайди — ота-оналарнинг мурожаат қилишдан ўзини тортиши, ижтимоий стигма ёки муаммони “ичда ҳал қилиш” истаги натижасида уларнинг аниқ кўлами статистикада тўлиқ акс этмайди.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

Халқаро тажрибага мурожаат қиладиган бўлсак, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси боланинг энг яхши манфаатларини биринчи ўринга қўйиш, уни ижтимоий ҳимоя қилиш ва тарбиявий муҳитда ривожлантириш тамойилларини белгилайди [5]. Ушбу тамойиллар миллий профилактика тизимини такомиллаштиришда жазолаш эмас, балки қўллаб-қувватлаш ва ижтимоийлаштиришга йўналтирилган ёндашувнинг устувор бўлиши лозимлигини кўрсатади.

Юқоридаги таҳлиллар асосида, вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тизимини такомиллаштириш бўйича қуйидаги илмий-амалий таклифларни илгари суриш мумкин:

профилактика инспекторлари, мактаблар ва маҳалла фуқаролар йиғини ўртасида хавф гуруҳидаги болалар тўғрисидаги маълумотлар алмашинувини таъминловчи ягона электрон ҳисобга олиш тизимини жорий этиш;

ота-оналар учун болаларнинг рақамли муҳитдаги хавфсизлигини таъминлаш бўйича ҳуқуқий-маърифий тушунтириш ишларини кучайтириш;

хавф гуруҳидаги оилаларни эрта аниқлашга хизмат қилувчи аниқ индикаторлар (ижтимоий, иқтисодий, хулқ-атвор белгилари) мажмуини ишлаб чиқиш;

ижтимоий реабилитация марказлари тармоғини кенгайтириш ва уларнинг психологик-педагогик хизмат кўрсатиш салоҳиятини мустаҳкамлаш;

умумтаълим муассасаларида ижтимоий педагог ва психологларнинг амалий фаолиятини кучайтириш, уларнинг профилактика инспекторлари билан ҳамкорлигини институционал жиҳатдан мустаҳкамлаш;

таълим дастурларига болалар ва ота-оналар учун мўлжалланган рақамли хавфсизлик ва ҳуқуқий саводхонлик мавзуларини киритиш.

Хулоса қилиб айтганда, вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси — статик эмас, доимий ривожланиб борувчи ижтимоий-ҳуқуқий ҳодиса бўлиб, унинг самарадорлиги оилавий, таълим, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва рақамли соҳалар ўртасидаги узвий ҳамкорликка боғлиқ. Назоратсизликнинг анъанавий шаклларига рақамли омилларнинг қўшилиши профилактика тизимидан янги, комплекс ва тезкор ёндашувларни талаб этмоқда. Шу боис, кўриб чиқилган таклифларни амалиётга изчил татбиқ этиш вояга етмаганлар ҳуқуқбузарликлари даражасини пасайтиришнинг муҳим омилларидан бирига айланиши мумкин.

Фойдаланилган манбалар

1. Ўзбекистон Республикасининг 29.09.2010 йилдаги “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”ги ЎРҚ-263-сон Қонуни. https://lex.uz/docs/1685726.
2. Ўзбекистон Республикасининг 14.05.2014 йилдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги ЎРҚ-371-сон Қонуни. https://lex.uz/docs/2387357.
3. Ички ишлар вазирлиги матбуот анжумани маълумотлари. Gazeta.uz, 15.07.2026 й. https://www.gazeta.uz/uz/2026/07/15/crime/.
4. Ўзбекистонда интернетдан фойдаланиш статистикаси. Zamin.uz, 14.09.2026 й. https://zamin.uz/uzbekiston/221245-ozbekistonda-internetdan-foydalanish-rekord-darajaga-chiqdi-aholining-973-foizi-.html.
5. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси, 1989 йил 20 ноябрь.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.

6. Криминологиянинг долзарб масалалари: “Хавфсиз оила” концепцияси. Криминология тадқиқот институти илмий журнали. https://kti.iiv.uz/storage/journal/files/btMMwxA6STWbnVWwpfsh2CVheKkFeOyywttJEQ0X.pdf.

© 2026 London International Monthly Conference on Multidisciplinary Research and Innovation. All Rights Reserved.